

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

304

Dritter Theil.

Taken * storea, Ta'c'en; von dem Altfränk. und Alem. tachen, welches decken bedeutet. Das lateinische teges ist auch von tegere. (7)
tändeln *futilia agere*, t'ändeln, von Tand.

Taz, **Daz**, Umgeld.* Daz ist wegen der unrichtig Taz auch wegen des T. Die Oesterreicher sprechen Daz. (7)

Tazel, **Manschetten**,* Handkrausen, Handblätter. Die izzige Frucht, welche dem guten Geschmacke sehr wehe thut, verdienet den letzten Namen mit allem Rechte. Die Steyermärker, Oesterreicher zc. sprechen Tazel, von Taze, welches W. in satyrischen Ausdrücken auch eine Menschenhand bedeutet, von *raz* greifen, wie in der vorherigen Anmerkung ist gesagt worden.

träzen, irritare, tr'äzen.

Tremel, ein Knüttel, grosser Prügel; Trämel, verkleinert von *Tram* trabs. Die Steyermärker sprechen Drämel.

verbaint (verstockt), **verb'aint**, oder **verb'aint**, b. i. durch übermäßiges Ausfilzen verderbet. Im Schwedischen heisst noch *banna* ausfilzen.

Waderl*, **flabellum**; **W'aderl**, von dem Altfränkischen *wāhen*, heutiges Tages *wēhen*. Es sollte aber *wāben* geschrieben werden, denn das Stammwort ist *wāw*. Die Steyermärker sprechen, mit starkem

Wenden und Slaven, die Erklärungen vieler ihrer dunklen Wörter so gut hören müssen, als die Sachsen aus dem Oesterreichischen; diese Ukrainische Mundart, *sage ich*, *spricht keiner*, und dem Stamme ähnlicher, *kolo für okóli*, wie aus dem Liede abzusehen, in dem ein Vers sich so anfängt:

Kolo wodi, kolo mlina,
Sakwitla kalina,

b. i. Um das Wasser, um die Mühle,
Steht man Schwelkenstauden blühen zc.

Das Wendische und Slavische *kalina* ist *opulus Ruelii*; daher haben die Schlesier ihre *Kalinenbeere* geborget. Die besten und bekanntesten Kuchen der Wenden (der Niedersächsischen sowol als der Oesterreichischen) sind die *Poritzzen*, welcher Name wie *Schwizbrod* lautet, von *potitz* *schwizzen*, weil die fette Fülle im Backen herausschwitzet.

- (7) Der Stammvocal muß in der Schlesiischen Mundart noch gebräuchlich seyn, weil *Steinbach*, *abgedackt*, *aufgedackt*, *bedackt* zc. anstatt *abgedeckt* zc. schreibt. Einige Oesterreicher sprechen auch *Ta'c'en*, für *Ta'c'en*.
- (8) **Tazen** sind die Füße derjenigen Thiere, welche damit, wie die Menschen mit Händen, etwas anfassen können, von *raz* extendere und apprehendere. Die *Razen*, *Luchse*, *Bären*, haben *Tazen*: daher sagt man in Oesterreich ein *Tazo*

Jezikoslovni zapiski 28 • 2022 • 1

ISSN 0354-0448

Uredniški odbor **Hubert Bergmann, Metka Furlan, Alenka Jelovšek, Mateja Jemec Tomazin, Karmen Kenda-Jež, Valerij M. Mokijenko, Alenka Šivic-Dular, Andreja Žele Peter Weiss**

Urednik **Peter Weiss**

Tehnična urednica **Alenka Jelovšek**

Prevod izvlečkov in povzetkov v angleščino **Donald Reindl, DEKS, d. o. o.**

Naslov uredništva **Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU) Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana, Slovenija**

Telefon **+386 1 4706 160**
<https://ojs.zrc-sazu.si/jz>
<http://bos.zrc-sazu.si/knjige/index.html>

Izdal **Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša**

Založila **Založba ZRC**

Zanju **Oto Luthar, Kozma Ahačič**

Glavni urednik **Aleš Pogačnik**

Prelom **Peter Weiss, Simon Atelšek**

Oblikovanje **Evita Lukež**

Tisk **Birografika BORI, d. o. o.**

Naklada **250 izvodov**

Letna naročnina **10 €**

Letna naročnina za študente **8 €**

Cena posamezne številke **7 €**

Cena dvojne številke **12 €**

Naročila sprejema **Založba ZRC, p. p. 306, 1001 Ljubljana, Slovenija**

Telefon **+386 1 4706 464**
zalozba@zrc-sazu.si

arrs

JAVNA AGENCIJA ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST
REPUBLIKE SLOVENIJE

Revija izhaja s podporo
Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Jezikoslovni zapiski so uvrščeni v mednarodne zbirke podatkov
MLA International Bibliography of Books and Articles on the
Modern Languages and Literatures, New York, ZDA; Bibliographie
linguistique / Linguistic bibliography, The Hague, Nizozemska;
IBZ, K. G. Saur Verlag, Osnabrück, Nemčija; New Contents Slavistics,
Staatsbibliothek zu Berlin, Nemčija.

To delo je na voljo pod pogoji slovenske licence Creative
Commons 4.0, ki ob priznavanju avtorstva dopušča nekomercialno
uporabo, ne dovoljuje pa nobene predelave.

ANDREJA ŽELE

GLAGOLSKA PREHODNOST V SLOVENŠČINI

COBISS: 1.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.28.1.02](https://doi.org/10.3986/JZ.28.1.02)

Namen prispevka je predstaviti prehodnost kot skladenjsko kategorijo glagolov v povezavi z drugimi glagolskimi kategorijami. Z vidika prehodnosti je opozorjeno tudi na skladenjske lastnosti in značilnosti slovenskih stavčnih zgradb in slovenskih povedi nasploh, tudi na diatezne zmožnosti.

Ključne besede: glagol, prehodnost, glagolske kategorije, diateza, tvornik, trpnik, glagolske tvorjenke

Verb Transitivity in Slovenian

This article presents transitivity as a verbal syntactic category connected to other verbal categories. In light of transitivity, the article discusses syntactic properties and features of Slovenian sentential structures, as well as Slovenian sentences in general. A discussion of diathesis alteration is also included.

Keywords: verb, transitivity, verbal categories, diathesis, active voice, passive voice, verbal derivation

0 UVOD

O prehodnosti slovenskega glagola in s tem tudi o prehodnosti v slovenščini sploh velja zapisati kaj več, predvsem v razmerju do vezljivosti in tudi drugih glagolskih kategorij (vid, način), še zlasti pa v kontekstu možnih stavčnih zgradb v slovenščini. Prehodnost je namreč tudi del preizkušanja skladenjskopomenskih zmožnosti glagolov, ki vplivajo na vse razpoložljive skladenjske zmožnosti v slovenščini sploh oz. jih sotvorijo.

1 OPREDELITEV GLAGOLSKA PREHODNOSTI

Z glagolsko prehodnostjo označujemo zmožnost prehajanja glagolskega dejanja na predmete ali na vsebino, ki jo glagolsko delovanje vključuje;¹ glagol lahko te zmožnosti prehajanja delovanja nima, npr. *Sneži*, *Mrači se*, in je zato označen kot neprehodni glagol, ali pa zmožnosti prehajanja dejanja ne uresniči, zato z neprehodno rabo poudari dejanje samo, navadno tudi splošnost dejanja, npr. *Govori*,

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0038, ki ga financira ARRS.

1 Prehodnost kot skladenjska oz. slovnična lastnost znotraj povedja oz. povedka je prvenstveno povezana z glagoli, vendar se nanaša tudi na besede, ki so lahko del zloženega glagola oz. povedka, to so pridevniki in samostalniki, v zvezah tipa *biti všeč komu*, *imeti dar za kaj* ipd.

Pije, Rad hodi, Jezi se, Gleda; slednje nekatere slovnice označujejo kot absolutne glagole (Barič – Lončarić idr. 2003: 230). Prehodnost je torej skladenjska/slovnična kategorija in s tem hkrati slovnična/skladenjska lastnost glagolov znotraj njihovih siceršnjih vezljivostnih zmožnosti, medtem ko je vezljivost prvenstveno pomenska kategorija in hkrati prvenstveno pomenska kategorialna lastnost glagolov.²

1.1 Prehodnost in vezljivost

Glagolska prehodnost se ločuje od absolutne glagolske vezljivosti (ki izhaja iz celotnega pomenja glagola) in relativne povedkove vezljivosti (ki izhaja iz posameznega skladenjskega pomena glagola), obe pa izražata prvenstveno pomensko umerjenost oz. intenco posameznih glagolov in njihovih posameznih pomenov. Nasprotno glagolska prehodnost kot prvenstveno skladenjska oz. slovnična lastnost izraža možne skladenjske uresničitve glagola znotraj vsakokratne konkretne povedi z zaključenim sporočilom.³ Glagolska oz. povedkova prehodnost se torej uresničuje z vezavo predmetnega dopolnila, ko glagolski pomen prehaja na vsebinsko dopolnilo in se s tem tudi natančneje pomensko dopolni in določi oz. skladenjskopomensko opredeli, npr. *Janez rad je meso* proti *Janez rad je*; glagol *jesti* je sicer dvovezljiv, vendar se glede na sporočanje usmerjenost konkretne povedi lahko uporablja prehodno ali neprehodno. Že v izhodišču neprehodni oz. absolutno neprehodni so brezosebni in hkrati brezosebkovi glagoli, ki so rabljeni v brezosebkovih stavkih z nezmožnostjo besedne ali morfemske izrazitve osebka za konkretne/referenčne osebe,⁴ npr. *Dežuje, Dani se*, s tem da nekateri med njimi, npr. *Grmi, Jasni se, Mrači se*, z metaforično ali metonimično rabo postanejo tudi prehodni, npr. *Grmi proti novosprejetim odlokom*, ali pa ostajajo neprehodni z nosilcem v predmetni vlogi, ko dajalniški predmet označuje nosilca in prizadeto hkrati, zato dejansko ne more biti prehajanja dejanja, npr. *Počasi se mu jasni, Zadnje čase se mu mrači pred očmi*.

1.2 Glagolska prehodnost

Z vidika morfemske zgradbe in sestave glagolov je treba opozoriti na priponske, predponskoobrazilne in proste morfeme, ki so med drugim tudi nosilci prehodnosti, npr. *oživiti* (proti *oživeti*), *doživeti* (proti *živeti*), *živeti za/z* ipd. Nekateri prosti morfemi uvajajo prehodnost, npr. *hoditi za/z*, drugi jo lahko ukinjajo, npr. *nahoditi se*.

2 Ko je Fran Ramovš (1952: 119) govoril o »bistvenih karakteristikah vsakega glagola«, je med drugim navedel tudi prehodnost: »4. tranzitivnost in intransitivnost, kar je bolj gramatičnega nego pomenskega značaja.«

3 Težnje, da bi ločevali pomensko prehodnost od skladenjske prehodnosti, vodijo v to, da se pomenska prehodnost prekriva v vezljivostjo.

4 Sintagma **brezosebkov glagol** poudarja stavkotvorno vlogo osebka oz. stavkotvorne zmožnosti sploh in pomeni biti brez konkretnega/referenčnega osebka za besedno ali končniškomorfemsko izražanje konkretnih/referenčnih oseb.

Pri glagolih je treba poiskati tudi vse tiste neizražene kategorialne pomenske sestavine (KPS), ki jim omogočajo prehodnost; tovrstne pomenske sestavine so lahko oz. bi lahko bile ubesedeno vključene v razlage prehodnih pomenov v razlagalnem slovarju (prim. kvalifikatorje **preh./nepreh.** v dosedanem razlagalnem slovarju).⁵ Pomenske sestavine (PS) prehodnosti bi lahko bile: ‘prenos’, ‘ravnanje’, ‘rezultat’, ‘cilj’, ‘pripomoček’, PS neprehodnosti pa ‘samodelovanje’, ‘samopremikanje’, ‘samospreminjanje’ in ‘obstajanje’ oz. ‘nahajanje’. Tako lahko npr. glagoli *jesti*, *piti*, *govoriti*, *misliti*, *hoditi* vključujejo in izražajo tako neprehodne kot prehodne lastnosti, odvisno od uporabljenega pomena oz. povedkove vezave v konkretnem sporočilu.

2 PREHODNOST SE URESNIČUJE IN IZRAŽA SLOVNIČNO OZ. SKLADENJSKO

Prehodnost kot slovnična oz. skladenjska kategorija glagolov torej izraža zmožnost vezavne uresničitve določenega glagolskega pomena v povedku znotraj povedi, ki mora biti obvestilno zadostna. V zvezi s prehodnostjo torej lahko govorimo o prehodnih in neprehodnih stavčnih zgradbah in za izhodiščno si vzamemo stavčno zgradbo z osebkom kot izhodiščnim vršilcem ali nosilcem nekega glagolskega dejanja, procesa ali stanja. Tudi sicer slovnične stavčne vzorce glede na prisotnost ali odsotnost levega obveznega osebkovega dopolnila delimo na enodelne in dvodelne. Prototip za neprehodne stavčne zgradbe je enodelni brezosebkov stavek. Med enodelne stavčne vzorce poleg brezagentnih/brezosebkovih stavkov tipa *Dežuje* (Glag_{3os. s.}; *verbum finitum impersonale* /VFimp/) uvrščamo tudi stavčne podvzorce tipa *Zeblo ga je* s splošnim vršilcem dejanja (t. i. deagentne/brezosebne stavke z navadno tretjeosebno edninsko obliko povedkovega glagola v srednjem spolu). Prototip za prehodne stavčne zgradbe so dvodelni stavki z osebno glagolsko obliko, pri čemer je stopnja prehodnosti premosorazmerna stopnji vršilskosti, kar pomeni, da se s padanjem vršilskosti niža tudi stopnja prehodnosti: *Mojca je kupila avto* ima višjo stopnjo prehodnosti kot *Mojca rada je meso*, in ta ima večjo prehodnost kot *Mojca dobro razume sprotne probleme*, in ta ima spet večjo prehodnost kot *Mojca ima probleme z otroki* itd. Tako z nižanjem vršilskosti osebkota kot z nižanjem rezultativnosti in ciljnosti predmeta se niža tudi prehodnost konkretnega glagolskega pomena v povedku in s tem prehodnost celotne zgradbe povedi. Z vidika izražanja predmeta z neposrednim tožilnikom ali predložnim

5 Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) vsako spremembo prehodnosti, bodisi iz neprehodne rabe v prehodno bodisi iz prehodne rabe v neprehodno, označuje s kvalifikatorjema **preh.**(odno) ali **nepreh.**(odno). Do sprememb prehodnosti navadno pride med različnima pomenoma, npr. pri *bégati* **1.** nemirno hoditi sem in tja: begati po gozdu [...] **3. preh.** spravljati v zmedenost, v zmoto: To ljudi moti in bega; *dojiti* **1.** hraniti s svojim mlekom: Mati doji otroka [...] **3. nepreh.** imeti mleko: Doji več kot polovica krav. (Fran, dostop 2. 9. 2021)

sklonom je zgradba *Janez kupuje avto*, *Janez razlaga dogodek* bolj prehodna kot zgradba *Janez kupuje za avto*, *Janez razlaga o dogodku*.

Tudi sicer so najbolj tipični – in tudi v rabi najbolj običajno rabljeni – dvodelni stavčni vzorci z osebkom kot obveznim dopolnilom, izraženim besedno ali končniškomorfemsko, in z dvo- ali večvezljivimi glagoli v osebni glagolski obliki v povedku. Njihove stavčne podvzorice pa tvorita pomensko predvidljivi, vendar skladijsko neobvezni dopolnili, in sicer t. i. splošni osebek (*Misli se*, *Človek misli*) in t. i. notranji predmet (istorečni: *Pleše ples*, neistorečni: *Češe lase*, *Govori besede*). Število stavčnih vzorcev in podvzorcev razkriva tudi najpogostejšo in hkrati najbolj navadno pomenskoskladijsko uporabo glagolov tudi znotraj najpogostejših in najnavadnejših tvorb stavčnih povedi.

2.1 Skladijske zmožnosti: stavčni vzorci⁶

V prikazu osnovnih skladijskih zmožnosti v slovenščini bo uporabljenih nekaj mednarodnih okrajšav; tu so predstavljene še s slovenskimi ustrezniciami: S_{nom} – instr = Sam_{1-6} , $pSam_{1-6}$ (praep S), $VFimp$ = $Glag_{(3os. s.)}$, $ADV_{loci/modi}$ = $Prisl_{k/n}$, INF = Nedol(očnik), $SENT$ = S(tavek).

(a) **Enodelne glagolske stavčne vzorce** lahko glede na glagolsko vezljivost razdelimo v tri skupine s podskupinami, in sicer z nevezljivimi, eno- in dvovezljivimi glagoli.

(1) **Nevezljivi:** $Glag_{3os. s.}$ ($VFimp$) *Dežuje*.

(2) **Enovezljivi:** (a) $Glag_{3os. s.}$ ($VFimp$) – $Prisl_k$ ($ADVloci$) *V borih šumi*; (b) $Glag_{3os. s.}$ ($VFimp$) – $Sam_{3/4}$ ($S_{dat/acc}$) *Otroku je ugajalo*, *Zebe ga*, *Sanja se mu*; (c) $Glag_{3os. s.}$ ($VFimp$) – $pSam_{1-6}$ (praep S) *Gre za pravičnost*, *Z njim gre navzdol*.

(3) **Dvovezljivi:** (a) $Glag_{3os. s.}$ ($VFimp$) – Sam_3 (S_{dat}) – Sam_2 (S_{gen}) *Zahotelo se jim je svobode*; (b) $Glag_{3os. s.}$ ($VFimp$) – Sam_3 (S_{dat}) – $Prisl_k$ ($ADVloci$) *V glavi mu šumi*; (d) $Glag_{3os. s.}$ ($VFimp$) – Sam_4 (S_{acc}) – $Prisl_k$ ($ADVloci$) *Boli ga v vratu*.

(b) **Najtipičnejši so dvodelni stavčni vzorci.** Dvodelnost označuje pomenskoskladijsko obvezni besedni ali končniškomorfemski osebek. Dvodelni stavčni vzorci odpirajo možnost dvo- in večvezljivim glagolom, da osnovno stavkotvorno prisojevalno razmerje razvijajo v dvo-, tro- in večstavčnočlenske stavčne vzorce s podvzorci oz. izpeljavnimi stavčnimi vzorci z imenovalniškimi osebki.⁷

(1) **Enovezljivi glagoli:** (1) S_{nom} – VF *Jan spi*; / da $SENT$ – VF *Zdi se, da bo danes lepo vreme*;

(2) S_{nom} – VF – $ADVmodi$; *Grdo/Solidno se vede/obnaša*.

6 V tem prispevku so predstavljeni slovenski stavčni vzorci in podvzorci, ki so bili zbrani v kontekstu postavljanja tipologije vezljivosti slovenskih glagolov (Žele 2001).

7 Razločka med udeležensko vlogo, sklonom in stavčnim členom se je pri osebku dobro zavedal že A. Breznik (1934: 213–214), ko za določene stavke pravi, da imajo »samo osebke po pomenu«: »Redni sklon osebk je imenovalnik, ki izraža slovniško osebo, ki kaj dela. Osebke, ki stojijo v imenovalniku, se imenuje slovniški (gramatični) osebke. V posebnih primerih stoji osebka beseda v kakem drugem sklonu.«

(II) Dvovezljivi glagoli: (1) $S_{nom} - VF - S_{acc}$ Jan je hvalil starše; (2) $S_{nom} - VF - da$ SENT Jan je opazil, da se je odvadil kaditi, pretvorbe: I. Jan se je odvadil, da bi kar naprej kadil, II. Jan se je odvadil kaditi, III. Jan se je odvadil kajenja; (3) $S_{nom} - VF - S_{dat} / da$ bi SENT/INF // $S_{nom} - VF - da/če$ bi SENT/INF Sošolci so/(bi) ploskali Janu, da/(če) bi si upal skočiti, Sošolci so/(bi) prigovarjali Janu skočiti; (4) $S_{nom} - VF - S_{gen}$ Otrok se je dotaknil vroče plošče // **bati se** - **da** SENT/INF Otrok se je bal, da bi se dotaknil vroče plošče, Otrok se je bal dotakniti vroče plošče; (5) $S_{nom} - VF - S_{instr}$ Jan je treščil z vrati; (6) $S_{nom} - VF - na/v$ S_{acc} Vpil je na koga/kaj, Čakal je na koga/kaj, Gledal je na koga/kaj, Pazili so na koga/kaj, Kašljal je v robec, Pljuvali so na/v koga/kaj; (7) $S_{nom} - VF - ADV$ loci/directionis Jan je stanoval v Šiški (ADVloci), Prileteli so na/v označeno mesto (ADVdirectionis).

(III) Trovezljivi glagoli: (1) $S_{nom} - VF - S_{dat} - S_{acc}$ Dali/Vzeli so mu vse // **za** S_{acc} Vse srajce je zlikala zanj // **da** SENT Obvestili so ga, da se stanjeboljšuje // $S_{nom} - VF - S_{dat} - da/naj$ SENT/INF/ S_{acc} Zdravnik je priporočil Janu, da/naj se gre zdraviti v Rogaško Slatino / *zdraviti se v Rogaški Slatini / zdravljenje v Rogaški Slatini / zdravišče v Rogaški Slatini; (2) $S_{nom} - VF - S_{acc} - S_{instr}$ Preskrbeli so ga z vso možno opremo // **da** SENT Potolažili/Pomirili so jih, da bo še vse v redu // **(ob)** S_{acc} Spravljaj jih je ob pamet.

(IV) Štirivezljivi glagoli: (1) $S_{nom} - VF - S_{acc} - S_{acc} - S_{loc}$ Pri vsakdanjem strokovnem delu so ga spraševali osnove; (2) $S_{nom} - VF - S_{acc} - S_{acc/gen} - za$ S_{acc} Prosil je očeta sredstva/sredstev za polbrata; (3) $S_{nom} - VF - S_{dat} - S_{acc} - v$ S_{acc} V lase ji je vpletla trakove; (4) $S_{nom} - VF - S_{dat} - S_{acc} - S_{loc}$ Ob že znani novici so mu pripovedovali še vsakdanje malenkosti.

(V) Petvezljivi glagoli: (1) $S_{nom} - VF - S_{dat} - S_{acc} - v$ $S_{acc} - S_{instr}$ Z injekcijo so mu vbrizgali pomirjevala v žilo.

Predstavljene vzorčne stavčne zgradbe so skladenjska zasnova za nadaljnjo obravnavo glagolske prehodnosti. Na vršilski osebek kot osnovni skladenjski pokazatelj prehodnosti se navezuje tožilniška prehodnost, ki neposredno odpira možnosti pretvorb iz tvornega načina izražanja v trpni stavek. Tudi sicer večja prehodnost povečuje in širi diatezne zmožnosti v jeziku.

2.2 Izražanje prehodnosti glede na diatezne zmožnosti v jeziku

Prehodnost kot skladenjska kategorija sooblikuje način oz. vrsto glagolskega dejanja in zanjo je bistvena oz. odločilna osebkovalna aktivnost. Na morfološki ravni se prehodnost (*rumeneti* → *rumeniti*, *oživeti* → *oživiti*) dopolnjuje še glede na osebkovalno udeležensko vlogo (*pijem* → *pojim*, *tečem* → *točim*, *gnijem* → *gnojim*, *umrem* → *morim*) ter z načinom in vidom⁸ (*sedam* → *sedem* → *sedim*, *oživljam* → *oživim* → *živim*, *živ sem*, *maže* → *namaže* → *je namazan*, *umira* → *umre* → *je mrtev*, *obeša se* → *obesi se* → *visi*, *je obešen*). In ker prehodnost izhaja iz osebkovalno-povedkovo-predmetnega razmerja, omogoča različne diatezne možnosti.

Diateza so različne ubeseditvene zmožnosti oz. različne stavčnočlenske izraženosti iste pomenske podstave (tj. povedja in udeležencev) z ohranitvijo istega sporočilnega smisla. Za različne ubeseditvene zmožnosti oz. zmožnosti različne stavčnočlenske izraženosti se upoštevajo različna možna hierarhična razmerja udeleženec (s tipično udeležensko vlogo) – sklon – stavčni člen, tvornik – trpnik, dejanje/potek/proces – stanje.

⁸ M. Merše (1995) vrstnost glagolskega dejanja opredeljuje kot pomensko kategorijo, ki zajema le del glagolskega besedja, medtem ko je glagolski vid slovnična kategorija, obvezna za vse glagole.

2.3 Prehodni glagoli v prehodnih stavčnih zgradbah⁹

Izražanje prehodnosti je povezano z diateznimi zmožnostmi v posameznem jeziku. Tu bodo predstavljene prehodne stavčne zgradbe, vezane na skladenjski način. Poudarjeno je razmerje prehodni glagol oz. povedek – prehodna stavčna zgradba.

V ospredju je vrsta glagola in večina prehodnosti (od 2 do vključno 7) se giblje v mejah tvornih stavčnih zgradb):

- (1) Direktno oz. neposredno prehodni so glagoli s tožilnikom. Tožilniško dopolnilo omogoča izpeljavo tvorne zgradbe v trpno zgradbo v smislu *Pohvalili so učenca* → *Učenec je bil pohvaljen*.
- (2) Prehodni glagoli s tožilniškim dopolnilom se lahko izpeljujejo v trpne zgradbe z deležnikom stanja, npr. *To stvar poznam* → *Ta stvar mi je (po)znana*.
- (3) Prehodni glagoli s povratnoosebim *se*, ki je znotraj tvornih prehodnih zgradb lahko zamenljiv s polnopomenskim osebnim zaimkom v tožilniku, npr. *Vzнемirjam se zaradi sinovega obnašanja* → *Sinovo obnašanje me vznemirja*; *Veselim se tega* → *To me veseli*; *Temu se čudim* → *To me čudi*; *Zanimam se za to delo* → *To delo me zanima*; *Obremenjujem se s tem delom* → *To delo me obremenjuje*; *Navdušuje se za tega glasbenika* → *Ta glasbenik ga navdušuje*; *Krepi se s hojo* → *Hoja ga krepi* ipd.
- (4) Prehodni so tudi glagoli s *se*, in sicer v skladenjskem pomenu, ki zahteva tudi predložni glagolski morfem, npr. *Sklicuje se na svojo kronično bolezen*, *Ukvarja se z neumnostmi*, *Postavlja se z bogastvom*, *Postavlja se za pravice nezaposlenih*; nasprotno npr. *imeti se za v Ima se za pametnega* ni prehodni, ker je le del zloženega glagola (Žele 2021).
- (5) Prehodni so glagoli z osebkom, ki je t. i. sestavljeni udeleženec, in posledično z orodniškim ali tožilniškim dopolnilom, ki izraža samodejavni del celote (navadno razmerje telo – deli telesa), npr. *(Deklica) drobi z nogami* → *Noge ji drobijo*; *Zvoni z nogami* → *Noge mu zvonijo*; *Miga z ušesi* → *Ušesa mu migajo*; *Poveša ustnico* → *Ustnica se mu poveša* ipd.
- (6) Prehodni so glagoli s predložnim prostim morfemom, npr. *Beži od dela*, *Stremijo k sreči*, *Čakajo na rešitev*, *Sedi pri knjigah*, *Govorijo o nesreči*, *Udriha po oblasti*, *Skrivajo se pred sovražnikom*, *Bojuje se z nadrejenimi*, *Stano se žene za cilji*, *Ukvarja se z rejo ovac* ipd.
- (7) Glagoli navadno z dvema dopolniloma ali več bi zaradi večkratne prehodnosti lahko izražali višjo obvezno prehodnost, npr. *dati otroku knjigo*, *pustiti otrokom veselje*, *obljubiti komu kaj*, *varovati otroke pred težjimi poškodbami* ipd.

2.3.1 V zvezi s prehodnostjo je treba posebej opozoriti na naslednje primere:

- (1) Opisni frazni glagoli imajo status zloženega glagola, npr. *delati greh* v pomenu 'grešiti', zato je njihov pomensko splošnejši del *delati* zgolj del zloženega

⁹ Tu je upoštevana tudi predstavitev prehodnosti v poglavju v Slovenski slovnici z naslovom Vrste prehodnosti (Toporišič 2000: 354–355).

glagola in nima samostojne prehodnosti. Če pa glagolska zveza nima statusa zloženega glagola, je splošnopomenski glagol tipa *delati* prehodni, npr. *delati zgago* (tudi: *nagajati*), *gajiti čebele* (tudi: *čebelariti*), *sestavljati pesmi* (tudi: *pesniti*) ipd.

- (2) Glagoli s tавтоloškim (istorečnim) dopolnilom so lahko samo navidezno prehodni oz. kvaziprehodni, ker lahko dodano predmetno dopolnilo samo poudarja njihov siceršnji pomen, npr. *sanjati sanje*, *bojevati boj*, *spati spanje*, *misliti misli*, *živeti življenje*; o prehodnosti istorečnega glagola je smiselno govoriti, ko dopolnilu dodajamo lastnostnorazločevalna določila, npr. *sanjati sladke sanje*, *bojevati pravičen boj*, *spati spanje pravičnega*, *misliti težke misli*, *živeti prijetno življenje*.

2.4 Diateznost: sopomenske povedi z različno stavčnočlenskostjo

Izhodiščno hierarhizacijo pomenske podstave oz. propozicije povedi lahko diatezno ubesedimo in diatezne zmožnosti so mogoče najbolj jasno izražene znotraj sopomenskih povedi.¹⁰ Obseg izraznih zmožnosti je odvisen od lastnosti osebkov, na njegovo živost se veže tudi večja verjetnost in zmožnost aktivnosti tako v vlogi vršilca kot tudi v vlogi nosilca dejanja/procesa/stanja.

2.4.1 Ubeseditve tvornik – trpnik

Pogoj za trpnik je prehodni glagol oz. povedek v prehodni stavčni zgradbi.¹¹ V slovenščini je običajnejša trpniška zgradba brez izraženega vršilca/nosilca dejanja, ki je navadno premaknjen v predmetni stranski sklon ali prislovno določilo vršilca.

Skritizirali so mu projekt. – Skritiziralo se mu je projekt. – Skritiziral se mu je projekt. – Njegov projekt je bil skritiziran.

Vedno ga bodo omenjali. – Vedno se ga bo omenjalo – On bo vedno omenjan (pri ljudeh / med ljudmi).

2.4.1.1 Ubeseditve znotraj tvornika (z živim ali neživim osebkom)

Ni naključje, da največ ubeseditvenih različic znotraj tvornika povzročijo ravno človeški osebki med seboj ali v povezavi s svojimi (aktivnimi) telesnimi deli.¹² Tako se namreč s prehajanjem dejanja ali delovanja znotraj aktivnega/tvornega osebkov najhitreje doseže tudi obvestilna zadostnost povedi.

10 Češka slovnica (Petr idr. 1987: 237–246, 246–251) primerljive diatezne zmožnosti opisuje v poglavjih Deagentizace typu agens – patiens in Deagentizace typu agens – recipient.

11 Trpnik oz. trpna zgradba za neprehodne glagole ni možna, npr. *Tam pa lahko dihajo (svež zrak) → Tam pa se lahko diha (svež zrak)* proti **Svež zrak je dihan tam; Razpravljali so (o delitvi dohodka) → Razpravljalo se je (o delitvi dohodka)* proti **Delitev dohodka se razpravlja / je razpravljana*; morebitni prizadeti predmet v tožilniku ohranja položaj (o tem prim. Komárek idr. 1986: 171–179).

12 V teh primerih se o osebkov govori kot o t. i. sestavljenem udeležencu, ki ga izraža delujoči človek. Ta sestavljeni udeleženec nastopa v dveh različnih udeleženskih vlogah in posledično je izražen z dvema različnima sklonskima dopolniloma v različnih stavčnočlenskih vlogah.

V razredu ima strogi red. – Razred drži v strogem redu. – Razred drži s strogim redom.
 On in znanec sta obračunala. – Z znancem sta obračunala. – Obračunal je z znancem.
 Svojega znanca je držal v spoštljivi razdalji. – Z znancem je bil v spoštljivi razdalji. – Z znancem sta bila na spoštljivi razdalji.
 Zadržal se je pri njem. – Zadržal se je z njim. – Z njim sta se zadržala.
 Preži na sosedovo. – Preži za sosedovo. – Je na preži za sosedovo. – Ima prežo na sosedovo / za sosedovo.
 Družina je vzdržala ustaljeni red. – V družini so vzdržali ustaljeni red. – V družini se je vzdržalo ustaljeni red.
 Zavija oči. – Zavija z očmi.
 Obrnil mu je hrbet. – Obrnil se je s hrbtom proti njemu.
 Levo roko komaj giblje. – Z levo roko komaj giblje. – Roka se mu komaj giblje.
 Ima glavobole. – V glavi ima bolečine. – Glava ga boli. – V glavi ga boli.
 Ima bolečine v prsih. – Prsi ga bolijo. – Boli ga v prsih.
 Ženska boleha na jetrih. – Ženska ima bolečine v jetrih. – Jetra jo bolijo.
 Ženska boleha za radovednostjo. – Ženska je pretirano radovedna.
 Kuha jezo. – V njem se kuha jeza.
 Kipel je od jeze. – Jeza kipi v njem. – V njem je kipelo od jeze.
 Umiri se z branjem. – Branje ga umiri.
 Blodi čudne stvari. – Čudne stvari mu blodijo po glavi.
 Občutenja ni mogla obdržati zase / v sebi.

Pričeska ji odlično drži na temenu. – Njena pričeska odlično drži na temenu.
 V očeh se ji je vžgalo upanje. – V njenih očeh se je vžgalo upanje.

Krogla mu je ostala pod lopatico. – Krogla je ostala pod njegovo lopatico.
 Zemlja votlo bobni pod koraki. – V zemlji je votlo bobnelo pod koraki.

3 PREHODNOST V POVEZAVI Z DRUGIMI SLOVNIČNIMI IN SLOVARSKIMI GLAGOLSKIMI KATEGORIJAMI (NAČIN, VID, VEZLJIVOST)

3.1 Povezava z glagolskim načinom

Način razkriva oblikoskladenjske zmožnosti izrazitve konkretnega sporočila in je v izhodišču vezan na izbrani glagol in njegove potencialne udeležence. Način slovnične/skladenjske uresničitve oz. stavčne oz. stavčnočlenske izrazitve vršilca dejanja/stanja ali nosilca stanja glede na prizadeto z dejanjem je odvisen tudi od izbora glagola v povedku. Vsako oddaljevanje delujočega/vršilskega sklonu od topikaliziranega (imenovalniškega) položaja v neimenovalniške in netožilniške vršilske okoliščine je z vidika neergativnih jezikov delna deagentivizacija (Saa-vedra 2009: 71, 73).¹³

Z vidika glagolske prehodnosti so tu kot posebnost znotraj imenovalniško-tožilniškega razmerja upoštevani samo glagoli, pri katerih njihovo pomenje zaradi prevladujočih pomenskih sestavin 'spreminjanja' in 'premikanja' omogoča me-

¹³ Topikalizirani imenovalniški položaj navadno zaseda slovnični ali psihološki osebek. O tem, kako bi znotraj imenovalniško-tožilniškega jezikovnega sistema lahko iskali vsaj podobnosti z ergativnimi stavčnimi zgradbami, ki so sicer tipične za neindoevropske jezike, pišem v razpravi Posebne zmožnosti slovenščine znotraj glagolsko-udeleženskega razmerja (Žele 2012: 59–77).

tonimično rabo in s tem tudi prehodno in neprehodno rabo; ti glagoli z možno tako prehodno kot neprehodno rabo odpirajo večje možnosti tudi za pretvorbe tvornika v tvornik z neživim osebkom in posledično tudi za antitrpnik:¹⁴ *ajati* (Ženske so ajale ('pestovale') *otroke* → *Otroci so ajali* ('spali')), *bivati* (*Ti ljudje bivajo* ('živijo') *umetnost* → *Umetnost biva* ('obstaja') *pri njih*), *buhati* (*Dimnik buha* ('meče') *dim* → *Dim buha* ('bruha')), *buškniti* (*Bušknil* ('sunil') *ga je ven* → *Bušknil* ('hitro odšel') *je ven*), *butati* (*Buta* ('udarja') *z vrati* → *Vrata butajo* ('udarjajo')), *kap(lj)ati* (*Kap(lj)a* ('daje po kapljicah') *zdravilo* → *Zdravilo kap(lj)a* ('pada po kapljicah')), *kročiti* (*Veter kroži* ('obrača') *dim* → *Dim kroži* ('se obrača/zavija')), *liti* (*Mati lije* ('izloča') *solze* → *Solze lijejo* ('se izločajo')), *lopuntniti* (*Loputnila* ('udarila') *je z vrati* → *Vrata so loputnila* ('udarila')), *nihati* (*Veter niha* ('ziba') *vrvi* → *Vrvi niha* ('se ziba')), *obubožati* (*Vojne obubožajo* ('osiromašijo') *ljudi* → *Ljudje obubožajo* ('postanejo revni')), *pihati* (*Tone piha* ('izloča') *toplo sapo* → *Topla sapa piha* ('se izloča')), *pljuskati* (*Tone pljuska* ('razliva') *mleko* → *Mleko pljuska* ('se razliva')), *polegati* (*Otroci polegajo* ('tlačijo') *travo* → *Trava polega* ('upada')), *prenočevati* (*Prenočevali* ('dajali prenočišče') *so ga* → *Prenočeval* ('preživljal noči') *je pri njih*), *prezimiti* (*Prezimijo* ('ohranijo čez zimo') *zelenjavo* → *Zelenjava prezimi* ('se ohrani čez zimo')), *promovirati* (*Promovirali* ('razglasili') *so ga* → *Promoviral je* ('pridobil je doktorski naziv')), *starati* (*Starajo* ('povzročijo, da zori') *sir* → *Sir stara* ('zori')), *stradati* (*Namerno so ga stradali* ('postili') → *Namerno je stradal* ('se je postil')), *strmoglaviti* (*Strmoglavili* ('vrgli') *so stari režim* → *Stari režim je strmoglavil* ('je padel')), *vreti* (*Gospodinja vre* ('intenzivno kuha') *juho* → *Juha vre* ('peneče narašča')), *vzhajati* (*Mati vzhaja* ('povzroči, da narašča') *testo* → *Testo vzhaja* ('narašča')), *zadelati* (*V odprtino zadela* ('tesno vstavi') *smolo* → *Smola zadela* ('tesno zamaši') *odprtino*), *stacionirati* (*Stacionirali* ('namestili') *so čete ob meji* → Čete stacionirajo ('so nameščene') *ob meji*), *zavibrirati* (*Zavibriral* ('zatresel') *je kitarsko struno* → *Kitarska struna je zavibrirala* ('se je zatresla')), *zoriti* → *zoriti* (*Zorijo* ('starajo') *sir* → *Sir zori* ('se stara'))).

3.2 Povezava z glagolskim vidom

Splošna dejanja, ki so navadno tudi sporočilno samozadostna, izražamo z nedovršniki, npr. *kradejo*, *lažejo*, *sovražijo*. Na potencialno neprehodnost opozarjajo enovidski samonedovršniki (imperpektiv tantum) tipa *molčati*, *ležati*, *spati*, *ribariti*,

14 Neživi osebek je obravnavan tudi kot t. i. psihološki osebek in v nasprotju z logičnim osebkom izraža neživo (netvorno) vsebino, v nasprotju tudi npr. z absolutivom oz. absolutnim vsebinskim udeležencem, ki je obvezna vsebinska stalnica v temi ali izhodišču sporočanega in zato hkrati osmišlja tudi obstoj samotvornega srednjika. Neke vrste antitrpnik je dvoumno izražena znana poved *Išče se Urša Plut*, kjer je *se* lahko v vlogi samotvornega povratnega zaimka ali pa v vlogi splošnega vršilca (Žele 2012: 63–64). Kot prehodni antipasivi oz. antitrpniki so poznani netožilniški glagoli (podobni ergativnim glagolom), ki omogočajo združevanje tvornosti in trpnosti v smislu *Mi smo si pomagali z njim*, *Stroj se je z našimi močmi spet spravil v pogon*, *Lovcem je poginil medved*, *Njemu se poje* (nasproti navadnejšemu *On poje* – *On poje znane pesmi*) ipd.

biti, rezati, žalostiti se, ker nimajo pomenskih teženj h kakršnim koli spremembam in posledično tudi ne izkazujejo teženj k oblikovanju glagolskih vidskih parov (Avilova 1976).¹⁵ Nasprotno pa dovršna dejanja navadno zahtevajo tudi izražen rezultat ali cilj dejanja, npr. *Šel je in ga našel*.¹⁶

In ker se je vid razvijal vzporedno z razpadanjem starega časovnega sistema, je lahko obdržal veliko lastnosti izginulih časov – kot kategorija je maksimalno morfološko in pomensko posplošil razmerja med glagolskimi časi in leksikalnim pomenom določenega glagola ter v nadaljevanju tudi razmerja med glagolom in besedilom nasploh.

A ne glede na to in kljub temu, da je med vidskima pomenoma oz. med nedovršnikom in dovršnikom (navadno) pomenski premik, je kategorija vida v smislu dov./nedov. znotraj širše zastavljenega vidskega nasprotja dosledno slovnično izpeljana. Zato se glagoli lahko delijo glede na (splošno)pomensko zmožnost oz. nezmožnost predpanskega obraziljenja v smislu, da ohranjanjo linearnosti dejanja (»lineární děj«), npr. *pomoči, oditi, zarjoveti*, in na tiste s predponskoobrazilno nelinearnostjo dejanja (»nelineární děj«),¹⁷ ko se netvorjeno dejanje premakne že na drugo pomensko področje v smislu rezultativnosti, npr. pri glagolih tipa *(pre)kuhati, (pod)pisati, (pri)delati, (za)molčati*.

3.3 Glagolske tvorjenke, njihova vezljivost in prehodnost

Prehodnost se lahko vzpostavlja s predpanskimi obrazili, npr. *prehoditi, doživeti, domisliti*. Zlasti z glagolskimi sestavljenkami, ki s predpanskimi obrazili vrstno določajo glagolsko dejanje, je mogoče vzpostaviti dovolj tesno vzajemno povezanost vida in vrstnosti dejanj, to je ustvariti povezavo med glagolsko kategorijo vida in glagolovim udeleženskim okoljem, kar se potrjuje tudi v drugih slovanskih jezikih, npr. v češčini (prim. Petr idr. 1986: 181).

V okviru sestavljenk z istim predpanskim obrazilom se izraža vezljivostni vpliv osnovnih pomenskih vrednosti predpanskih obrazil – ‘faznost (začetnost/trenutnost/končnost)’, ‘rezultativnost (enkratna/večkratna)’ in ‘lastnost/mera (stopenjskost/količinskost)’.¹⁸ S predpanskimi obrazili sta tako hkrati zaobjeta tako glagolski vid kot vrstnost glagolskega dejanja.

15 Kot absolutno nedovršne ali samonedovršne (in posledično brezvidske) lahko obravnavamo samo glagole z naklonskim skladijskim pomenom, npr. *morati, moči, utegniti*, potem še *službovati, delovati, pogojevati* (nasproti dvovidskim *darovati, dedovati*), v vlogi absolutne nedovršnosti sta tudi primitiva *biti* in *imeti*. Slednja kot tudi neparna samonedovršniška glagola še posebej omenja A. V. Isačenko (1960a: 174–175).

16 V italijansko-slovenski kontrastivni študiji T. Miklič (2007: 100) potrjuje, da je vid oz. videnje opazovalca v slovenščini usmerjeno na trajanje oz. vztrajanje v določenem stanju (tj. nedovršnost) ali na trenutno fazo prehoda v novo stanje (dovršnost) – to je ciljno gledanje tipa »kam« nasproti izhodiščnemu romanskemu gledanju tipa »od kod«, kjer je bistvena količina zajetega v vidu oz. videnju.

17 O tem med drugimi tudi A. V. Isačenko (1960b: 14).

18 Vpliv tvorjenosti besed na njihovo valentnost obravnava A. Vidovič Muha v razpravi *Glagolske sestavljenke – njihova skladijska podstava in valenčne lastnosti* (1993). S primer-

Povečana glagolska sestavinskost in predložnomorfemska izpostavlja in hkrati problematizira predvsem razmerje predponsko obrazilo – predložni morfeem.

Pri enakozvočnih predponskih obrazilih in predložnih morfemih v okviru istega glagola gre za skladijskopomensko komplementarnost v smislu prostorsko-časovne vezavne okrepitev glagolsko-samostalniške povezave, npr. *iztrgati iz, oddaljiti se od, vdajati se v, zaleči za* ipd. Razvojno namreč izhajamo iz postavke, da je prvotna in izhodiščna skladijskopomenska vloga besedic oz. besednih morfemov (tj. potencialnih predponskih obrazil in predložnih morfemov) s prvotnim prostorskim pomenom v položaju ob glagolih.¹⁹ Prostorsko-časovna vrednost predložnega glagolskega morfema se ohranja tudi ob vedno pogostejšem vsebinskem ali ciljnem rodilniku ali tožilniku (Žele 2001: 72–74): *dostopati do strežnika po modemu* ('ciljnost dejanja' z 'dokončanostjo dejanja'), *izpodmakniti izpod nog* ('ven' z 'absolutno končanostjo dejanja', pogosta je samo vidska vrednost), *naplaviti na površje, nasnemavati zvok na že posneti slikovni material, nastopiti na konferenci* ('krajevna usmerjenost dejanja' z 'najvišjo relativno možno količino trajanja'), *posprehoditi se po kuhinji, pokoledovati po Žireh, posedati po turško, posneti po vrhu, potprepljati ga po glavi* ('dejanje po površini' → 'enkratnost' oz. 'kratko trajajoče dejanje'), *preprijeti se čez prsi* ('prostorska razporeditev česa prek česa' s 'celotno možno količino dejanja'), *sobesedovati z velikani stoletja* ('vzajemna prostorsko-časovna medsebojna povezanost'), *vrsti se/vraščati se v sistem*, ('prostorska usmerjenost dejanja noter' z 'absolutno končanostjo dejanja'), *zapositi/zaprošati za dovoljenje, zaracati za njo* ('faznost (začetnost enkratnega/večkratnega) dejanja'); *zdogovoriti intervju s kom* ('faznost (enkratnost/končnost) dejanja'). Zgornji primeri potrjujejo, da je pogoj glagolske predložnomorfemske rabe prostorska (in posledično morebitna časovna) vrednost predlogov, sicer v nasprotnih primerih, z neprostorskimi (nečasovnimi) okoliščinami, o skladijskopomenski navezanosti predloga na glagol oz. o t. i. predložnem glagolskem morfemu ne moremo govoriti – npr. zveze s prostorskim predložnim morfemom *nakladati (na) tovornjak, igrati (na) kitaro* proti zvezam z nevezljivimi neprostorskimi okoliščinami *nakladati na novo, igrati na novo*.

Lahko povzamemo, da je skladijskopomenska vloga predložnega morfema odvisna od glagolsko-samostalniške kolokacije; v vseh primerih pa predložni

▶ janjem glagolskih sestavljenk z njihovimi skladijskopodstavnimi glagoli in z ustreznimi nesestavnimi glagoli, npr. *izpisati – pisati iz – pisati*, ob upoštevanju celotnega gradiva SSKJ, ugotavlja, da je predponsko obrazilo pretvorba (vsaj) enega skladijskopodstavnega glagolskega razmerja, kar zoži vezljivostno polje tvorjenega glagola (izjema so sestavljenke s samo faznim predponskim obrazilom). V razmerju med sestavnim (tvorjenim) in nesestavnim glagolom pa so spremembe predvsem v okviru osebkova – predmetna valenca, npr. *izbuljiti oči – buljiti* ipd.

19 A. Bajec (1959: 9) zagovarja, da je »preverbalna raba starejša od prepozicionalne«. Iz tega izhaja, da za besedice iz prislovov s potencialnim prvotnim prostorskim in posledično/drugotno časovnim pomenom velja, da so prvotno natančneje določevale glagolsko dejanje.

morfem ohranja prislovnost – enakozvočni s predponskim obrazilom samo okrepi prislovno sestavino glagolske sestavljenke, neenakozvočni s predponskim obrazilom pa navadno dopolnilno natančno precizira vezljivo okoliščino, npr. vezljivo-enakozvočni: *oditi od, iziti iz, preiti prek, izstopiti iz, vstopiti v* proti vezljivo-neenakozvočnim *oditi iz, iziti pri (založbi), preiti čez, izstopiti pri/na (zadnjih vratih)*; primerjalno obširnejša je skupina *priti blizu, priti do, priti k, priti v*.²⁰ Kot univerzalnejši izstopa nesmerni statični predložni morfem *pri*. Pri istih glagolskih sestavljenkah pa za jasnejšo predstavitev predponskoobrazilnega-predložnomorfemskega razmerja navajam še nekaj protiprimerov z nevezljivimi udeleženci oz. okoliščinami, npr. *oditi k/v, vstopiti iz* ipd.

Modifikacijska predponska obrazila čustveno-lastnostnega vrednotenja s pretvorbno vrednostjo prislovov načina (lastnosti oz. vrstnosti) in mere (količine oz. stopenjskosti) pa lahko samozadostno zamejujejo glagolski pomen in zato ne vplivajo na že obstoječa možna predložna razmerja in tudi ne uvajajo novih;²¹ tovrstne predponskoobrazilne tvorjenke z neprostorskimi/drugotnimi predponskimi obrazili zaradi pomenske metonimičnosti predponskih obrazil in navadno z dodanim povratnostnim *se* ukinjajo vezljivost ali pa jo omejujejo oz. ožijo; visoka stopnja pomenske izpraznjenosti *se* omogoča tudi izbirno uporabo, npr. *oddaljiti se/si, premisliti se/si, zaklepetati se, zasanjati se, zakopati se, zasedeti se* ipd.

Tvorjenke iz predložne zveze s predponsko-priponskim obrazilom vključujejo faznost, zaradi pretvorbe predloga iz skladenjske podstave v predpono pa se prislovna (prostorsko-časovna) vrednost porazdeli med predpono in predložnim morfemom, npr. *ukalupiti se v povprečje, včlaniti se v skupino sedmih, vprogramirati makroukaze v notranji makrorom, vtirati koga v dejavnost*.

Še najpogostejša predponsko-predložna razmerja po glagolskih pomenskih skupinah: pogostejše glagolske sestavljenke in druge predložne tvorjenke za **(a) telesno in duševno stanje:** *prebivati na/v/pri, preživeti na/v/pri/skozi, živeti se v*; za **(b) ravnanje/upravljanje/ustvarjanje:** *raztrgati v/na, prekvalificirati za/v, ozreti se na/po/za, udinjati se za*; **(b1) omogočanje nastajanja/nastanka česa:** *poprijeti za, vzpostaviti na/pri, vpeljati v*; **(b2) s poudarjeno pomensko sestavino premikanja:** *pomesti po/z, povzpeti se na/nad, odnesti iz/od/z, pobirati po/v*; **(b3) poudarjeno pomensko sestavino sonahajanja/sopojavljanja/pripadnosti:** *podedovati za/od/po, poprijeti z/za, posvetovati se z, pobrati po/iz/z/med, vklapljati se v*; **(b4) s poudarjeno pomensko sestavino spremembe lastnosti:** *pokriti z, razvaljati v/na*; za **(c) govorjenje, razumevanje in mišljenje:** *poklicati po,*

20 Pri določenih glagolskih sestavljenkah pa predponska obrazila imajo oz. ohranijo samo faznost, celotna prislovna vrednost se prenese na predložne morfeme – dokaz za to je, da se z opuščanjem tovrstnih predponskih obrazil prav nič ne spremeni pomensko-skladenjska vezljivost, npr. *(po)muditi se z/s, (za)muditi se z/s, (za)riti (se) v, (za)vozlati (se) v, (po/s/za)tlaçiti v* ipd.

21 Predponska obrazila čustveno-lastnostnega vrednotenja so tudi po češki slovnici (Dokulil idr. 1986: 392) obravnavana kot razvijajoča dopolnila, usmerjena navznoter oz. vzvratno v glagolsko dejanje/dogajanje/stanje v smislu, da ga lastnostno, kolikostno in stopenjsko natančneje opredeljujejo in s tem hkrati zožujejo pomenskost korenškega oz. besedotvornopodstavnega pomena.

povprašati po/za, vglabljati se v; za (č) spremembe: povzpeti se na/v, povečati se za/v; za (d) premikanje: povzpeti se na, dopotovati v/do/k/na/med, izplaziti se iz, izleteti iz ipd.

3.3.1 Uresničevanje prehodnosti znotraj vezljivosti

Znotraj istega glagolskega leksema in v okvirih istega sporočila imamo lahko dvojico (predložno ali brezpredložno) vezavno prehodnost, ki jo omogoča dovolj široka pomenskost glagola. Široka pomenskost omogoča trovezljivost s tremi potencialnimi udeleženci, od katerih je poleg obveznega osebkovega lahko eden neizražen, drugi pa lahko nastopa v več udeleženskih vlogah, ki se vzajemno dopolnjujejo ali pa vsaj delno prekrivajo – npr. prizadeto z dejanjem se lahko vsaj delno prekriva s ciljem dejanja ali mestom dejanja. Izbira udeleženca pa vzvratno vpliva na izbiro določenega glagolskega (skladenjskega) pomena, ki je v naštetih zgledih po potrebi tudi dopisan v enojnih narekovajih, npr. *izčistiti* ‘odstraniti/očistiti’ *madež z obleke* – *izčistiti* ‘odstraniti’ *madež* – *izčistiti* ‘očistiti’ *obleko* ipd. In še primeri: *dotočiti* *pijačo* ‘doliti’ – *dotočiti* ‘napolniti’ *kozarec*, *doliti* *vino* – *doliti* *kozarec*, *izmiti* ‘očistiti’ *rane* – *izmiti* ‘odstraniti’ *umazanijo iz rane*, *izpiti* ‘izprazniti’ *kozarec* – *izpiti* ‘odstraniti’ *vino iz kozarca*, *izčrpati* *vodo iz vodnjaka* – *izčrpati* *vodnjak*, *izpiti* *vino* – *izpiti* *kozarec*, *izcediti* *sok* – *izcediti* *limono*, *izkrtačiti* *prah z obleke* – *izkrtačiti* *obleko*, *izpihati* *prah iz cevi* – *izpihati* *cevi*, *izterjati* *denar iz/od ljudi* – *izterjati* *ljudi*, *nabasati* *jabolka v košaro* – *nabasati* *košaro*, *oplesti* *ličje okrog steklenice* – *oplesti* *steklenico*, *oluščiti* *kožico s fižola* – *oluščiti* *fižol*, *odviti* *pokrov od steklenice* – *odviti* *steklenico*, *odkrhniti* *kos od krede* – *odkrhniti* *kredo*, *izpleti* *plevel* – *izpleti* *pšenico*, *iztrgati* *liste iz zvezka* – *iztrgati* *zvezek*, *naliti* *juho na krožnike* – *naliti* *krožnike*, *nametati* *misli na papir* – *nametati* *na papir*, *natlačiti* *jabolka v košare* – *natlačiti* *košare*, *vplačati* *prvi obrok za nov avtomobil* – *vplačati* (*za* = ‘ohranja sestavinsko razmerje’) *nov avtomobil*, *namazati* *marmelado na kruh* – *namazati* *kruh*, *zamešati* *sestavine v testo* – *zamešati* *testo*, *zradirati* *črte na papirju* – *zradirati* *papir*, *zasaditi*/*posaditi* *zelje na/v gredo* – *zasaditi/posaditi* *gredo* ipd.

4 ZA SKLEP

Prehodnost je deloma odvisna od pomenskih oz. vezljivostnih zmožnosti glagola, deloma pa od stavkotvornih zmožnosti v posameznem jeziku. Z vidika glagolske prehodnosti lahko govorimo tudi o prehodnih in neprehodnih stavčnih zgradbah. Prehodnost je v izhodišču vezana na osnovno stavkotvorno razmerje osebek – povedek, ki v nadaljevanju ustvarja zmožnosti za prehodnost konkretnega glagolskega pomena v povedku konkretne stavčne povedi. S prehodnostjo dejanja ali delovanja z vršilca ali nosilca dejanja v osebkju na druge stavčne člene oz. udeleženske vloge se večajo in širijo tudi različne izrazne zmožnosti znotraj povedi. Različne ubeseditvene zmožnosti oz. različne stavčnočlenske izraženosti iste pomenske podstave (tj. povedja in udeležencev) z ohranitvijo istega sporočilnega

smisla se označujejo z diatezo, pri diateznosti pa je poudarek na različni možni hierarhizaciji delovalnikov oz. udeležencev. Glagolska prehodnost pa ni povezana samo z načinom v smislu, da omogoča izrazne različice istega sporočila tako v tvornih kot trpnih načinih. Zmožnost prehajanja dejanja na udeležence je vezana tudi na siceršnje vezljivostne zmožnosti in vidske lastnosti uporabljenega glagola.

VIRI IN LITERATURA

- Avilova 1976** = Natal'ja Sergeevna Avilova, *Vid glagola i semantika glagol'nogo slova*, Moskva: Izdatel'stvo Nauka, 1976.
- Bajec 1959** = Anton Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika 4: predlogi in predpone*, Ljubljana: SAZU, 1959.
- Barić – Lončarić idr. 2003** = Eugenija Barić – Mijo Lončarić idr., *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga, 2003.
- Breznik 1934** = Anton Breznik, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Celje: Družba sv. Mohorja, 41934.
- Dokulil idr. 1986** = Miloš Dokulil idr., *Mluvnice češtiny 1: fonetika, fonologije, morfonologije a morfemika, tvoření slov*, Praha: Academia, 1986.
- Fran** = Fran, slovenski slovarski portal, <https://fran.si/> (2. 9. 2021).
- Isačenko 1960a** = Aleksandr Vasil'evič Isačenko, *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavljenii s slovackim: morfologija 2*, Bratislava: Izdatel'stvo slovačkej akademii nauk, 1960.
- Isačenko 1960b** = Aleksander Vasiljevič Isačenko, Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje, *Slovo a slovesnost* 21.1 (1960), 9–16.
- Komárek idr. 1986** = Miroslav Komárek idr., *Mluvnice češtiny 2: tvarosloví*, Praha: Academia, 1986.
- Merše 1995** = Majda Merše, *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*, Ljubljana: SAZU, 1995.
- Miklič 2007** = Tjaša Miklič, Metafore o načinih gledanja na zunajjezikovna dejanja v obravnavanju glagolskega vida, *Slavistična revija* 55.1–2 (2007), 85–103.
- Petr idr. 1987** = Jan Petr idr., *Mluvnice češtiny 3: skladba*, Praha: Academia, 1987.
- Ramovš 1952** = Fran Ramovš, *Morfologija slovenskega jezika*, skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. Fr. Ramovša v l. 1947/48, Ljubljana: DZS založila za Univerzitetno študijsko komisijo, 1952.
- Saavedra 2009** = Dimka Saavedra, Deagentivnost sintaktičkih konstrukcija u hrvatskome jeziku, *Suvremena lingvistika* 67 (2009), 69–85.
- Toporišič 2000** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja, 42000.
- Vidovič Muha 1993** = Ada Vidovič Muha, Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom), *Slavistična revija* 41.1 (1993), 161–192.
- Žele 2001** = Andreja Žele, *Vezljivost v slovenskem jeziku (s poudarkom na glagolu)*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.
- Žele 2012** = Andreja Žele, Posebne zmožnosti slovenščine znotraj glagolsko-udeleženskega razmerja, *Slavistična revija* 60.1 (2012), 59–77.
- Žele 2021** = Andreja Žele, Zloženi povedek vs. zloženi glagol v slovenščini, *Slavistična revija* 69.3 (2021), 339–353.

SUMMARY

Verb Transitivity in Slovenian

This article presents verb transitivity, a primarily syntactic category compatible with any argument selection by the predicator in a given sentence. Verb transitivity may also refer to transitive or intransitive clause structures. Therefore, transitivity is defined partially by the referential properties (valency) of the verb and partially by the clause-formatual possibilities of particular languages. Transitivity primarily depends on the basic clause-formatual relation between the subject and the predicator, which may engender further potential for the transitivity of a given verb's meaning within a given sentence. If the agency of the event within a sentence is shifted from the agent or experiencer to another sentence element or participant role, the expressive potential of the sentence expands. This alternative possibility of expression, or constellation of sentence elements, for the same proposition (i.e., predicate and arguments) retaining the same semantic message is called *diathesis*, its defining feature being the potential to form a hierarchy of participants (i.e., arguments). However, verb transitivity is not only related to voice in permitting expression of the same proposition in either the active or passive voice, but also in various other valential possibilities and aspectual properties of verbs in sentences.